

УДК 327:351.86

НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ ВИТОКІВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Інна Костиря

*Київський національний університет культури і мистецтв,
кафедра міжнародних відносин,
вулиця Євгена Коновальця 36, 01133, Київ, Україна*

У статті розглядається актуальна тема нинішньої міжнародної теорії відносин між різними цивілізаційними типами на прикладі еліти Візантії, що протягом тисячоліття активно не просто балансувала між латинським Заходом та азійським світом, а довгий час адекватно реагувала на соціальну динаміку як самої Візантії, так і її міжнародного оточення. Така актуалізація вимагає аналізу геоісторичних фактів в контексті динаміки наукових методів та введенням в обіг нових джерел, що концептуалізують вплив чи конотацію із сучасністю.

Ключові слова: візантійська дипломатія, ойкуменна політична доктрина, імперія.

У процесі становлення політичних інститутів Візантії відбувається іституалізація дипломатії в тріаді впливу «(1) торгівля – (2) війна – (3) релігійна місія». Зберігається принцип континуїтету форм політичного життя: система провінційних посольств зберігає роль соціального інструменту спілкування в умовах різких змін політичного ландшафту Заходу. В основу інноваційних принципів дипломатії було покладено комбінації Юстиніана, що включали дипломатичну гру, військові удари та духовні місії, які сприяли розширенню меж його імперії далеко на захід. У Візантії озвучується політична концепція «ойкуменічної спільноти» у формі «впорядкованої ієрархії залежних держав, що формує слухняну гармонію навколо престолу всезагального автократора в Константинополі», забезпеченої централізованим дипломатичним механізмом.

Метою статті є розгляд та аналіз сучасної міжнародної теорії відносин між різними цивілізаційними типами на прикладі візантійської еліти.

Використано базові методологічні історикологічні концепції, що прояснюють перехід від Античності до Середньовіччя. Зокрема, (1) концепція Пізньої Античності Пітера Брауна про те, що період II-VII ст. знаменував трансформацію поглядів еліти на інститут держави та його дипломатичний інструмент в контексті змін духовної, етно-історичної та культурної сфер соціуму під тиском нових пасіонарних акторів; (2) концепція «довгого Середньовіччя» Жака Ле Гоффа, що пояснює особливу роль в духовній сфері християнства, його вплив на збереження традицій античних інститутів (зокрема дипломатії), та римсько-варварський синтез в історії Європи; (3) дискурс Ш. Діля та Н. Каломенопулуса щодо специфіки посольського та договірної права раннього періоду історії Візантії; (4) погляди Т. Лунгіса щодо особистої ролі дипломатів в місіях V – XI ст.; (5) дискурс Ендрю Джиллета, Одрі Беккер та Е.Н. Нечаєвої, які на матеріалах різних джерел концептуалізують континуїтет форм політичного життя (система провінціальних посольств в умовах політичних трансформацій на Заході демонструє свою адаптивність до нових викликів) та посольської комунікації; основи типологізації посольств, виходячи із традицій римсько-варварських відносин різних рівнів. Під час розгляду витоків візантійської дипломатії новим виступає синтетичний підхід до аналізу її соціальних умов та завдань (розглядаються духовний, етно-історичний, культурний, економічний, політичний виміри життя), що дає можливість

зрозуміти як динаміку теоретичних пошуків, так і її нарративний характер рефлексії фактів міжетнічного, культурного та релігійного діалогу візантійців в геоісторичному просторі в умовах постійного політичного протистояння (військове протистояння розглядається в парадигмі концепту Клаузевица як продовження політичного силовими методами).

Науковий інтерес до Візантійського соціуму в науковому дискурсі починається з XVI ст. Саме в XVI ст. історія взаємовідносин візантійців з іншими акторами геополітичного простору та часу входить в наукову моду Європи: спочатку у Габсбургів, мотивованих безпосередніми відносинами з турками і необхідністю в розумінні 1 000 річної практики протистояння Візантії натиску зі Сходу (в візантиністиці батьком терміну «Візантія» вважається німецький вчений Ієронім Вольф (1516–1580), який послідовно застосовував визначення «Byzanz» до християнської Римської імперії). Праці вченого Ф. Дельгера (Dölger F.) [19] висвітлили роль василевсів та їх приватного оточення в соціумі та формуванні державних інститутів. Потім спостерігається зростання інтересу до візантійського досвіду культурної і стабільної геоісторії в еліти Франції. Саме французька наука, власне кажучи, закладає фундамент сучасної візантиністики: було видано і перекладено багато текстів та джерел. Е. Дюлорье (E. Dulaurier) [20] захоплюється походами хрестоносців – «месників приниженого хреста» для звільнення християнського населення Близького сходу та «безкорисної» допомоги Візантії. Як наслідок, Візантія розглядається як «невдячний» актор міжнародних відносин того часу, що використовував «містичний намір» хрестоносців у своїх цілях. Цікава як фактологічним матеріалом, так й апологетикою походів монографія французького дослідника Р. Груссе (R. Grousset) [22]. Р. Груссе дає детальний аналіз Константинопольської угоди Алексія I з хрестоносцями, що детально визначила логіку відносин цих двох акторів. Проте його трактовка рівноправних відносин королів Єрусалиму з василевсами Візантії як рівних акторів в загальнохристиянській солідарності боротьби з «невірними» була спростована Г.Е. Майером [26] та В.П. Степаненко [14]. Дослідник Ф. Шаландон (Chalandon F.) [28] започаткував вивчення принципів та методів, умов та мети формування політичних доктрин, концептів зовнішньої політики еліти Візантії і заклав основи аналізу ойкуменічної доктрини як ідеології зовнішньої політики Візантії. Х. Арвейлер (H. Ahrweiler) [21] досліджував специфіку політичного виміру соціуму та концепту «імперія» у Візантії.

Англійські та американські вчені завзято досліджують досвід розбудови успішної держави, мистецтво ефективної боротьби з кризовими політичними процесами за допомогою специфічних «візантійських стратагем», захоплюються умінням візантійців сполучати дві, здавалося б, такі несумісні політичні практики, як демократія і монархія, акцентують увагу на збереженні секрету виживання в діалектичній логіці підходу до вирішення нібито нерозв'язних питань. Діалектичний підхід вони розглядають як певний синтез різних традицій, напрямів, вироблення нового на фундаменті старого, вміння знайти в традиції дух і цей дух втілити в нові форми, творчий підхід до збереження справді цінного, але водночас уміння надати духовному ядру найрізноманітніших форм, не втрачаючи його. Американський вчений Е. Люттвак [7] наголошує, що у ранньовізантійський період проходив пошук найефективніших форм державного регулювання релігійної сфери, розроблення відповідних засад і механізмів. Візантійська православна церква була вагомим інструментом забезпечення соціально-політичної стабільності та гуманітарної єдності держави. Українську та російську історичну, політичну, юридичну науку цікавлять теми візантійського політичного та правового впливу на Русь (церемонії, протокол, порівняльний аналіз правових норм, які було викладено у русько-візантійських договорах, загалом сфера інтересів русько-візантійського культурно-правового взаємовпливу. Наприклад, в працях Д. Оболенсько-

го [26], Г. Острогорського [10] було розкрито специфіку феномену міжнародних відносин в часи існування Візантії та його практичного інструменту – дипломатії. Г.Г. Літаврін [6–7] дослідив широкий спектр культури візантійського суспільства. Сучасний український дослідник канонічного права Візантійської імперії В. Омельчук [9] у своїх працях дослідив вплив еволюції процесу застосування норм канонічного у візантійському правовому просторі та їх вплив на давньоруську правову систему.

Вищенаведене свідчить, що теоретична рефлексія особливостей візантійського соціуму продовжується. Останнім часом зріс інтерес до візантійської дипломатії та її принципів. Французький дослідник Ш. Діль (Charles Diehl) [18] був першим, хто спробував сформулювати цю проблематику. Інші автори підхопили цю тему. Зокрема, Н. Каломеніпулос (N. Kalomenopoulos) у своїй монографії розглянув основи посольського та договір-ного права раннього періоду історії Візантії [24], Д. Оболенський досліджував відносини з північними сусідами Візантії (від Карпат до Кавказу) [26]. Необхідно визнати наявність певної теоретичної рефлексії різних наукових шкіл. Адаже у сферах своїх інтересів під поняттям «Візантія» досліджуються абсолютно різні феномени. Зокрема, в англійській історичній традиції панує концепція Візантії в парадигмі виключно середньовічної держави з конкретним періодом її започаткування – VIII ст. на зламі могутності пізньої Римської імперії; у німецькій і російській історіографії витоки Візантії описуються з 395 р. – року остаточного поділу Римської імперії між синами імператора Феодосія I на східну і західну; французька наука досить довго не виділяла Візантію із Римської імперії і тому іменувала її «*Bas-Empire romain*» – «Нижньою римською імперією», і тут слово «*bas*» («нижній, низький») не стільки стосувалося положення держави на географічній карті, скільки означало її місце у цивілізаційному соціумі. Варто зазначити, що історик Е. Гіббон сприймав «нижність» в контексті традицій французької історичної літератури, яка позиціонувала християнізацію Римської імперії в IV ст. як кризу. Ця концепція була озвучена Е. Гіббоном в його знаменитій книзі «Історія занепаду і руйнування Римської імперії», де він послідовно позиціонує концепцію «Візантія» саме як етап занепаду Риму. На його думку, християнство підточило ідейний стрижень Римської держави. Подальші дослідження проблематики Візантії спростували цей концепт, проте назва «Нижня римська імперія» у французькій історіографії залишилася.

У науковий оборот було введено праці ряду візантійських авторів, в яких розкривалися етапи становлення й розвитку процесу розробки власної доктрини та політичних інститутів у Візантійській імперії в IV–VII ст. Офіційну програму склали трактати Костянтина VII «*De administrando imperio*» та «*De cerimoniis aulae byzantinae*» [3]. Твір «Про управління імперією» було складено в 948–952 рр. Костянтином для спадкоємця престолу Романа II. В ній сформовано наступні концептуальні положення: в центрі світу ставиться імперія, Володар оголошується правителем світу, здійснюється послідовний опис сусідніх народів чітко за часовою стрілкою. Попри певну семантичну наповненість цього принципу, можна припустити й особливе значення для імперії того часу північного регіону. Так, імператор виділив і висунув на передній план розділи про печенігів (1–8), угорців (3–4), росів (2), болгар (5), тобто про народи, що проживали біля північних кордонів імперії. Так само й 13й розділ присвячено «північним народам», що знову ж таки вказує на особливе значення для імперії цього регіону [3]. Східна імперія була змушена використовувати політичні традиції Пізньої Римської імперії, оскільки дипломатичні механізми були в тих геополітичних умовах більш ефективними порівняно із силовими. Жодна держава тоді не мала безпосередніх контактів (мирних чи ворожих) з такою кількістю країн і народів, як Візантія, що знаходилася між Сходом і Заходом, на стику торговельних шляхів Чорного, Мармурового,

Середземного і Червоного морів. Сусідні з Візантією держави і народи – Персія, королівство готів в Італії, болгарська орда в низов'ях Дунаю, королівство вандалів у Північній Африці, Аварський каганат – вели активну агресивну політику, постійно нападаючи на римські кордони [16, с. 255, 259]. Певні матеріали про посольства збереглися переважно у «Витягах про посольства» Костянтина Багрянородного [3, с. IV], куди ввійшли фрагменти праць Приска Панійського [27] V ст., які ще називають Готською історією чи Візантійською історією. Приск, описуючи посольства, згадує ряд конкретних послів, висвітлює соціальний статус імперських дипломатів. Всього Приск згадує 13 керівників посольств: Діонісій, Плінфа, Сенатор, Анатолій, Максимін, Ном, Аполлоній, Ардавур, Бледа, ще один Діонісій, Філарх, Татіан, Констанцій [4]. Крім того, згадуються помічники послів (Епіген та сам Притиск). З 13 послів Східної імперії 5 були військовими, 5 – представниками цивільної служби, один – церкви, а ще про двох відомо тільки, що вони мали значний досвід дипломатичних місій. Яскраво проявилася візантійська політична діалектика в динаміці в дипломатичній практиці у формі недоторканості послів, що було закріплено в ряді актів: доповненні до «Салічної Правди» (встановлено вергельд (викуп) в розмірі 1 800 солідів за вбивство посла (за вбивство франка – 200, королівського воїна – 600)); алмазній, саксонській, фризській «Правдах» (право на отримання приміщень, харчування і штрафи для тих, хто відмовляє в цьому) [1, с. 14–15].

Ситуація ускладнювалась тим, що імперія ніде не мала надійних природних кордонів, які хоча б з якогось боку могли забезпечити їй стабільний тил. З моря також існували значні загрози (як то було у стосунках з Руссю, напади якої завжди здійснювались під виглядом морської експедиції), що вимагало значних витрат на побудову й утримання боєздатного флоту. За Костянтина відбулася реформа влади, що знаменувала певний відхід від тисячолітньої традиції Рима. А саме: поділ влади на військову і цивільну та реформа війська – 75 легіонів (900 тис. чол.) поділялись на польове військо, прикордонне військо, імперську лейб-гвардію. Проте дослідник Мартинов вважає, що фактично тільки в епоху правління імператора Юстиніана отримали своє логічне завершення заходи спрямовані на безперервне підвищення боєготовності і мобільності римської армії, які були започатковані ще в III ст. імператором Галієном. Завдяки саме цим заходам спроби уряду Візантійської імперії відновити *orbis Romanus* у Середземномор'ї увінчались успіхом. Як стверджує дослідниця О.В. Головіна [2], у VI ст. на кордонах імперії за відсутності видимих змін в політичному та етнографічному плані спостерігається зміщення вектору відносин: якщо раніше імперія була змушена протистояти потужному тиску германських племен, то тепер імперія починає відвойовувати захоплені германцями землі. Таким чином, германське питання знову постало перед Візантією в VI ст. Проте імперія вже отримала досвід використовувати сили варварів для захисту кордонів проти агресії нових ворогів. Очолив цей процес імператор Юстиніан (527–565 рр.), проголосивши себе продовжувачем справи римських цезарів й спланувавши повернення кордонів в межах I–II ст. Така мета мобілізує еліту в процесі централізації як дипломатичного, так і воєнного інструменту могутності держави. Імператорський палац стає керівним центром дипломатії та армії. Частина підкорених народів і племен добровільно приймає християнство, перетворюючись у складову частину імперських механізмів влади. У Юстиніанівській теорії імператорської влади разом з елементами традиційної римської концепції легітимації законодавчих повноважень принцепса народом простежується ворожа римській традиції концепція. Згідно з останньою законодавча влада володаря отримує боже-ственну легітимацію, а сам імператор – втілений Закон, посланий Богом на землю, якому Бог «підкорив» самі закони [12, с. 55].

Були також створені передумови для періоду перетворення оборонної стратегії на наступальну: (1) на той час в імперії була подолана іконоборча криза; (2) був зупинений натиск арабів зі Сходу (битва в Пафлагонії 863 р. стала поворотним пунктом у візантійсько-арабському протистоянні); (3) розпочинається наступ Візантії в Малій Азії, кульмінацією якого стали походи на Схід у другій половині X ст.; (4) імперія могла сконцентрувати зусилля для забезпечення спокою на Заході та на Півночі і знайти там союзників. Важливим складником наступальної дипломатії Юстиніана була спрямованість на розвиток торгівлі, розширення торгових зв'язків та інфраструктури, що своєю чергою ставало одним із найсильніших інструментів дипломатії. Іншим інструментом стало поширення християнства. Так, великою дипломатичною перемогою Візантії було поширення християнства на Русі. Духовенство різних етноісторичних об'єднань, залежне від Візантії, створювало у варварських державах еліту, освічену та виховану в парадигмі візантійської духовності культури. Власне, лише в північному напрямку й були можливими християнські місії. На Сході вони були завідомо безрезультатними, на Заході – непотрібними. Християнізація варварів була вищою метою Візантії щодо умиротворення потенційного ворога. Однак за всю історію імперії та початку діяльності місії Солунських братів за межами держави не було жодного випадку християнізації кочівників [6–7]. Запровадження слов'янської літургії чітко демонструє розуміння політичної доцільності з боку Церкви і держави. Тому цілком можна погодитись з Г. Острогорським, що християнізація слов'ян – це заслуга не лише Костянтина й Мефодія, а й Фотія та Варди [10, с. 214]. Співпраця Церкви і держави чітко проявила себе у хрещенні болгар. Коли болгарський володар Борис послав за єпископом до франків, тоді візантійська армія стала на болгарському кордоні, а її флот проплив уздовж болгарського узбережжя Чорного моря. Демонстрація сили дала свій результат – 864 р. Борис прийняв християнство від візантійського духовенства. Майже всі народи, що прийняли християнство від імперії, відчували на собі вплив політичних акцій Константинополя, спрямованих на інкорпорацію їх до складу держави. Ці акції були певною мірою успішними лише щодо тих народів, які мали безпосередній кордон з імперією. Варвареофіт приймався в сім'ю «царської фамілії», отримувавши певний ранг, титул. Такі почесні титули означали назви колишніх адміністративних посад, які на початку X ст. втратили своє практичне значення і набули суто символічного характеру. Клеторегіон Філофея наводить 18 таких титулів, три найвищі з яких – цезар, нобілій і куропалат – надавалися рідко і, як правило, лише членам імператорської родини. Найвищий придворний титул, який могла отримати жінка, був «патриція» [10, с. 226–227]. Саме цей титул як хрещениця імператора, ймовірно, й отримала княгиня Ольга. Проте у «табелі про ранги» зовсім не були передбачені форми взаємостосунків між членами цього «співтовариства» [6–7].

Основні зусилля візантійської дипломатії в кінці IX – першій половині X ст. були спрямовані насамперед на: (1) врегулювання відносин з народами Балкан і Східної Європи; (2) християнізацію південних і східних слов'ян. Такі політичні механізми спрацьовували до кінця царювання Василя II. Однак за Олексія Комніна як зовнішні вороги, так і загальносвітові процеси підірвали уявлення X – початку XI ст. про перевагу і «богообраність» імперії. Ці зміни були обумовлені рядом процесів в етноісторичній сфері соціумів: (1) тяжіння великих окраїнних провінцій імперії, населених компактними масами негрецьких етносів, до відокремлення (XI сторіччя стало часом підйому самосвідомості болгар, сербів, македонців, грузин); (2) розвиток етнічної самосвідомості грецького народу (все більш виразний характер набувала ідея етнокультурної єдності грецьких підданих імператора (під терміном «ромей» тепер розуміли найчастіше «грека», а визначення «еллін» і «еллінський» втрачали зневажливий, властивий йому раніше зміст («язичник» і «язичницький»)).

З точки зору римської ідеології Західні війни зрозумілі і природні, але з точки зору справжніх інтересів країни вони повинні бути визнаними непотрібними і шкідливими. Різниця між Сходом і Заходом у VI ст. була вже настільки велика, що сама ідея приєднання Заходу до східної імперії була анахронізмом; міцного об'єднання бути вже не могло. Втримати завойовані держави можна було лише силою, але на це, як було вже зауважено, не було в імперії ні сил ні коштів [8]. У 1204 році під ударами хрестоносців упав Константинополь, який так уже більше й не піднявся, а в 1453 році столицю Візантії захопили турки-османи.

У 70-80-х рр. XX ст. з'явилися узагальнюючі праці В.Т. Сиротенко, З.В. Удальцової, що прокривали візантійський вимір міжнародних відносин [13, 15]. Однією із перших робіт про посольські місії стала праця Т. Лунгиса, де розглянуто візантійські й західні посольства V – XI ст. з точки зору особистої відповідальності послів. Зростання інтересу вчених до дипломатичної практики пізньої Античності та раннього Середньовіччя спостерігається в XXI ст. в працях австралійського вченого Ендрю Джиллета [23], французької дослідниці Одрі Беккер [17], а також прибічниці сієнської школи Е.Н. Нечаєвої [25]. Пікін А.В. [11] досліджує релігійні місії. Е. Джиллет в своїх дослідженнях проблем дипломатичних комунікацій в V – VI ст., реконструює систему посольських місій та протоколу 411–533 рр. на основі різних джерел і концептуалізує принцип континуїтету форм політичного життя. О. Беккер запропонувала першу типологізацію римско-варварських посольств по відправнику й адресанту місії, що сприяло розумінню ролі нових політичних об'єднань на території Західної Римської імперії; типології договорів; відповідальності голів місії; ролі перекладачів в переговорах; ролі радників-римлян при дворах варварських королів. Є.Н. Нечаєва, досліджуючи класифікацію посольств Менандра Протектора, ділить місії залежно від мети посольства на: (1) великі з правом укладати проміжні угоди; (2) «середні» посольства, що за відсутності великого представництва виконували значні місії, оскільки мали право переговорів й підписання певних домовленостей; (3) малі; (4) «інформаційні» посольства зі зміни влади (метою їх було «не просто інформувати, а й підтвердити чи розірвати домовленості» з новою владою); (5) церемоніальні, що демонструють наміри до розширення переговорної практики [25]. Пікін А.В. в результаті досліджень посольських місій періоду «довгого V ст.», предметом яких виступають посольства діячів церкви, дійшов висновків про те, що саме мета посольської місії визначає склад учасників посольств та рівень її повноважень. Зокрема, він виділяє наступні місії:

1. Внутрішньополітичні. Серед них виділяють:

(1.1) ті, що направлялися для переговорів щодо отримання преференцій (часто податкових) від центральної влади, і адресатом цих посольств виступав вищий цивільний чиновник провінції;

(1.2.) місії типу посольства єпископів Германа, Вівіанія, Спифанія щодо відносин з варварами

2. Зовнішньополітичні. Серед них виділяють мирні переговори й поточне міждержавне спілкування. Метою посольства на мирних переговорах виступають переговори щодо призупинення протистояння й створення умов щодо досягнення миру. Водночас посольство може бути локальним, коли посол направляється від сторони, що програє чи програла, до воєначальника-переможця (місія єпископа Орієнція до Аєція, контакти Ардавура з сарацинами), що отримує право на переговори від центральної влади, яка і має ратифікувати домовленості. Міждержавні, коли посольство відправляється до правителя з метою укладення миру. Виділяють також посольства періоду формального безвладдя чи слабого контролю з боку центральної влади місцевих органів управління. Такі переговори можливо віднести до локальних внутрішньополітичних посольств. Метою перегово-

рів є встановлення миру чи перемир'я, а ініціатором відправлення посла виступає громадянська спільнота (посольство римського сенату під час осади Аларіха, спільноти Фавіан в Норик) [11]. Поточні міждержавні комунікації встановлюються між правителями держав в періоди, коли між правителями вже укладено мир і виникає необхідність обговорення різних ситуацій, що виникають у взаємовідносинах еліт: нагадування про необхідність дотримання домовленостей, плани щодо матримоніальних союзів. Спостерігаються випадки таємної дипломатії, що включає практику таємних угод, підкуп. В джерелах згадується як приклад поточного міждержавного спілкування переговори 449–450 рр. Атили з Феодосієм II, описані Приском [27].

3. Легітимізаційні. Легітимізаційні посольства включають місії з метою інформування інших акторів про зміну влади в імперії чи королівстві варварів. Крім того, посольства узурпаторів до законного правителя також можливо віднести до легітимізаційних.

Вищевикладене та аналіз джерел дозволяє дійти певних висновків.

1. Східна Римська Імперія (Візантія) існувала в 330–1453 рр. нової ери. Термін «Візантія» був введений вперше швидше за все італійцями і вже після падіння Константинополя. Виникла Візантія зі східних залишків римської імперії. Рим намагався домовитися з варварами: їм дозволяють оселитися на прикордонних територіях Рима за умови його захисту: сармати в Італії, вандали в Паннонії стають федератами. Наслідки війн із франками й готами переконали Костянтина у зростанні загроз існування Риму й необхідності політико-територіального переформування імперії: 1) Адміністративно імперію було поділено на 4 префектури; 2) В період 324–330 р. на місці грецької колонії Візантії на перетині найважливіших торговельних шляхів засновується нова столиця – Константинополь; 3) Столицями діоцезів оголошуються – Сірмій, Мілан, Трір; 4) Костянтин приймає едикт про свободу віросповідання і перед смертю приймає хрещення, і Константинополь стає християнською столицею імперії; 5) У 325 р. було скликано Нікейський собор, який сформулював символ віри (богорівність) і проголосив духовну рівність 4 патріархів (Єрусалима, Антіохії, Олександрії, Рима); 6) У 395 р. відбувся офіційний розділ на Східну й Західну Римську імперію, що ознаменувало виникнення Ромейської імперії з грецькою офіційною мовою; 7) У 476 р., коли останній імператор Західної Римської імперії Ромул Августул втратив владу у результаті перемоги лідера германських дружин Одоакра, Римська імперія перестає існувати, що було підтверджено Одоакром у ряді дипломатичних актів до правителя Східної Римської Імперії: (1) направлення знаків імперських повноважень – діадми та пурпурного вбрання; (2) звернення з проханням про отримання титулу патриція (це свідчило про те, що на Заході більше не буде особливого імператора, і Одоакр намагається узаконити своє володарювання над Італією згодою імператора Сходу Зенона. Дипломатія Візантії вирішила скористатися такою нагодою і висунути свого претендента на володарювання в Італії, а саме остгота Теодоріха, який довго жив в Константинополі, був аріанином і терпимо ставився до католиків, вважався прибічником римських методів адміністрування, проте становив певну загрозу для Візантії. Теодоріх, не маючи силової переваги над Одоакром, використав політичну інтригу і запропонував спільне управління. На святкуванні угоди Теодоріх власноручно вбив Одоакра і очолив остготське королівство, де вводить в політичне керівництво римських вчених державних діячів, серед яких виділявся дипломатичним талантом Кассіодор. Дипломатія Теодоріха під впливом Кассіодоріха стає династичною: одна дочка вийшла заміж за короля бургундів, а друга – за короля вестготів, сестра – за короля вандалів, сам Теодоріх взяв за дружину сестру короля франків. Через остготські посольства римські звичаї стають нормою у західних варварів, константинопольський етикет входить в дипломатичну практику у франків та вестготів.

Так, у складі посольства до Хлодвіга Теодоріх відправляє співака та музиканта, що сприяє пом'якшенню позицій з боку франкського завойовника. 8) За правління імператора Іраклія (610–641) все частіше стали говорити вже не про імперію, а про царство – символ як старозавітного царства, так і древніх великих царств (Перського, Греко-македонського, Вавілонського; 9) Біблійні алюзії продикували як назву держави, так й іменування глави держави – цар – василевс. Таким чином, у ранній Візантії кристалізується одна із наріжних ідей середньовічної християнської ідеології – ідея союзу християнської церкви і «християнської імперії» (*Imperium Christianum*) [10–14]. 10). У Візантії йде процес розробки власної доктрини, де офіційну програму склали трактати Костянтина VII Порфірогенета «*De administrando imperio*» та «*De cerimoniis aulae byzantinae*» [3].

2. Відбувається інституалізація дипломатії в політичній тріаді впливу «(1) торгівля – (2) війна – (3) релігійна місія». Зберігається принцип континуїтету форм політичного життя: система провінційних посольств зберігає роль соціального інструменту спілкування в умовах різких змін політичного ландшафту Заходу. В основу інноваційних принципів дипломатії було покладено комбінації Юстиніана, що включали дипломатичну гру, військові удари та духовні місії, які сприяли розширенню меж його імперії далеко на захід. У Візантії озвучується політична концепція «ойкуменічної спільноти» у формі «впорядкованої ієрархії залежних держав, що формує слухняну гармонію навколо престолу всезагального автократора в Константинополі», забезпеченої централізованим дипломатичним механізмом. Землі, які на той момент не входили до складу імперії, розглядались як *material vincendi* – об'єкт завоювання. Серед суб'єктів завоювання виділяли традиційних ворогів, тобто тих, з якими візантійці знаходилися в постійному історичному протистоянні (араби, болгари), та «несподівані». Тому ромені приділяли багато уваги розвідувальній діяльності [4–5].

3. Інституалізація відомства закордонних справ полягала в наступному: (1) призначенні государем керівника дипломатичного відомства в ранзі першого міністра (*Magister officiorum*, згодом «логофет дрома»); (2) установленні порядку прийому послів та певних правил посольської справи; (3) управлінні діяльністю значного штату; (4) в організації перекладацької роботи з багатьох мов; (5) наданні послу повноважень представника государя; (6) надання права ведення переговорів лише в межах наданих йому повноважень (лише в дуже рідкісних випадках представникам імператора давався дозвіл вести переговори на свій страх і ризик); (7) наданні дипломату спеціально високих титулів у разі, коли вони їх не мали раніше; (8) інструктування послів правил поведінки в чужих країнах (посол повинен був проявляти привітність, щедрість, хвалити все, що побачить при чужому дворі, але так, щоб це не було в докір візантійським порядкам; він повинен був рахуватися з обставинами, не нав'язувати силою того, чого можна домогтися іншими засобами; не втручатися у внутрішні справи держав); (9) в становленні процедури ратифікації договорів (підписаний послами договір вважався дійсним лише після його затвердження імператором); (10) Посла призначали, відштовхуючись від конкретних обставин, таких, як запит протилежного боку, посольський досвід потенційного кандидата, різні релігійні особливості. Але були й певні критерії, згідно з якими потенційний кандидат повинен був мати насамперед високу посаду або почесне звання, а потім вже особливі навички переговорів. Найчастіше посланниками були колишні або діючі консули: вісім чоловік були консулами до відправлення посольства. Таким чином, можна дійти висновку, що для імперської місії на міжнародному рівні необхідно було мати високий статус у самій Імперії. Для складних місій призначався посол, що володів досить високим за мірками античної культури освітою. Освічені люди залучалися також в конкретних умовах, коли керівник посольства намагався отримати всі можливі переваги, не сподіваючись на свої сили і досвід.

Список використаної літератури

1. Бибиков М.В. «Великие Василевсы». Византийской империи: к изучению идеологии и эмблематики сакрализации власти. Священное тело короля: ритуалы и мифология власти / отв. ред. Н. А. Хачатурян. М.: Наука, 2006. С. 29–51.
2. Головина О.В. Германцы в ранней Византии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Белгород. 2017. 236 с.
3. Константин Багрянородный. Об управлении империей (текст, перевод, комментарий) / Под. Ред. Г. Г. Литаврина. М.: Наука, 1991. 496 с.
4. Курбатов Г.Л. Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991. 272 с.
5. Литаврин Г.Г. Византийское общество и государство в X–XI вв. М.: Издательство Наука. 1977. 312 с.
6. Литаврин Г.Г. Геополитическое положение Византии в средневековом мире в VII–XII вв. Византия между Западом и Востоком. Опыт исторической характеристики Сб. статей / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. СанктПетербург: Алетейя, 1999. С. 11–57.
7. Люттвак Э. Стратегия Византийской империи / пер. с англ. Н.А. Коваля. М.: Рус. фонд Содействия образованию и науке, 2010. 664 с.
8. Никодим Мартинов / Війни Візантії за імператора Юстиніана: спроба аналізу. Волинський благовісник. 2014. №2. Богословсько-історичний науковий журнал Волинської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. С.137–145
9. Омельчук В.В. Засади формування церковно-канонічних норм у візантійській імперії. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2013. 2 (61). С. 77–82.
10. Острогорський Георг. Історія Візантії / Пер. з нім. Анатолій Онишко. Львів: Літопис, 2002. 608 с.,
11. Пикин А. В. Социальный статус кандидатов для посольской миссии Восточной империи в 430–470-х гг. (На материале Приска Панийского). Вестник Ивановского государственного университета Серия «Гуманитарные науки». 2015. Вып. 4 (15). С. 20–28
12. Сильвестрова Е.В. Lex Generalis. Императорская конституция в системе источников греко-римского права V–X в. н. э. М.: Индрик, 2007. 248 с.
13. Сиротенко В.Т. История международных отношений в Европе во второй половине IV – начале VI века. Пермь, 1975. 282 с.
14. Степаненко В.П. Византия в международных отношениях на Ближнем Востоке (1071–1176). Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1988. 240 с.
15. Удальцова З.В. Византийская империя в раннем средневековье (IV – XII вв.). История Европы: с древнейших времен до наших дней. Т. 2: Средневековая Европа / [ред. кол.: Е. В. Гутнова (отв. ред.), З. В. Удальцова (отв. ред.) и др.]. М.: Наука, 1992. С. 85–111
16. Хэлдон Д. История византийских войн. М.: Издательство: Вече, 2007. 482 с.
17. Becker A. La délégation de pouvoir dans la diplomatie romano-barbare au Ve siècle. Hiérarchie des pouvoirs, délégation du pouvoir et responsabilité des administrateurs dans l'Antiquité et au Moyen Âge. Metz, 2012. P. 51–78.
18. Diehl Charles. Les Grands Problèmes de l'Histoire Byzantine. Paris: P., Colin, 1947. 178 p.
19. Dölger F. Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ettal, 1953. 384 S.
20. Dulaurier E. Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens. Tome I. Paris: E. Leroux, 1908. – xxx, 203 p.
21. Failler Albert. Hélène Ahrweiler, L'idéologie politique de l'Empire byzantin. Revue des études byzantines. 1976. Tome 34. P. 343–344.

22. Foreville Raymonde. René Grousset. Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem. Tome II: Monarchie franque et monarchie musulmane, l'équilibre. Tome III: La monarchie musulmane et l'anarchie franque Revue d'histoire de l'Église de France. 1938. Tome 24. n°105. P. 478–481
23. Gillett Andrew. Envoys and Political Communication in the Late Antique West, 411–533. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – xxiv, 339 p.
24. Kalomenopoulos N. Ἡ διπλωματία της Ελληνικής αυτοκρατορίας του Βυζαντίου. Ἀθήναι. Length. 1936. 127 p
25. Nechaeva E. Embassies – Negotiations – Gifts. Systems of East Roman Diplomacy in Late Antiquity. Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2014. 306 S.
26. Obolensky D. The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy. «Actes du XIe-e Congrès International d'études byzantine». 1961. Ochride, 10-16 septembre. T. I. Beograd, 1963. P. 45–61
27. Priscus. Fragmenta. The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. 1983. Vol. 2/ ed. Blockley R.C. Liverpool. P. 222–376.
28. Vander Linden Herman. F. Chalandon. Histoire de la première Croisade jusqu'à l'élection de Godefroi de Bouillon. Revue belge de philologie et d'histoire. 1926. Tome 5. fasc. 4. P. 1095–1097.

SCIENTIFIC REFLECTION ON THE BYZANTINE DIPLOMACY ORIGIN

Inna Kostyrya

Kyiv National University of Culture and Arts

Department of International Relations

E. Konovaltsa str., 36, 01133, Kyiv, Ukraine

The article looks into a relevant theme of the theory on current international relations between different civilizational types with the Byzantine elitetaken for the example. For a millennium this elite not only actively balanced between the Latin West and the Asian world, but also adequately reacted to the social dynamics of both Byzantine itself and its international environment for a long time. Such an actualization raises a necessity to analyse geo-historical facts in the context of the scientific methods dynamics and the new sources introduction that conceptualize an influence or connotations with modernity.

Key words: Byzantine diplomacy, ecumenical political doctrine, empire.